

Szertartások és szokások az unitárius egyházban.

Átmenet az unitárius hitéletben.

Hogy az imádatos istentisztelet csak a mindenek atyját, Istent illeti, azzal Dávid Ferenc meggyőződéssel tisztában volt. Hisz ennek földériteése volt izgatottan égő lelkének minden törekvése. Ennek lett fanatikussza. Ezért szenvedett el minden csalódást és csalatást. Ezért írta könyveit és beszédeit. De midőn a betegség figyelmeztette a végre, még egyszer összehívta papjait, hogy szívökre kösse végakarátát. 1578 január 28-án meghívta Tordára zsinatra, mert „szükséges, hogy Isten szolgálai koronként összegyűljenek“. Reméli, hogy a lelki tanítók Isten ígéje és jó lelkiismeretük által vezéreltetve, kötelességöket önként úgy teljesítik, hogy Isten előtt kedves dolgot cselekedhessenek.

Döntő nyilatkozatra hívja föl papjait. „Hibázott-e midőn nyiltan vallotta, hogy a Krisztus atyja Isten, nem három együtt, hanem ő maga az egyedül való igaz Isten“.

Nincs följegyezve, hogy feleltek-e a kérdésre. De következő kijelentésével megerősíti, hogy kételkedett bátorságukban és hűség kitartásukban, mert így szól: Bármennyire készülnek is ellenfelei és ellenségei, ő amellettt marad hűséggel és kitartással, hogy a hit, istentisztelet és imáadás egyedül csak Istent illeti.

A jövőért s talán saját életéért is aggodó lelke getsémanei hangulatba borítja. Mintha látná máris, hogy csak a mennyei igazságban lehet bizni, föláll és imaszerű fohászban mondja el főpásztori hattyú-dalát:

„Adja a dicsőségnek és a Krisztusnak atyja az ő akarátát és a világosságának, meg az igaz itéletnek lelkét minden híven keresőknek, hogy az Isten ígéjét, amely a mi utainkon világosító lámpa, szilárdan megtartsuk, abban állhatatosan megmaradjunk, bölcsesége titkait keressük, a megtaláltakat szeressük, védjük, hogy Iste-

nünk tetszését mindenekben megnyerjük és magunkat Krisztus által kedvesen fogadott áldozatul fölajánlhassuk“. (Jakab Elek: Dávid Ferenc).

Nem hattyú-dal ez, hanem testamentum minden unitárius „lelki tanító“ számára. A lelkipásztornak mindene az Isten ígéje, mert ez világítja útait, mert ennek fénye mellett látja meg az isteni bölcsesség titkait. De ez még nem elég. Nekünk is áldozatul kell adnunk magunkat, miként Jézus adta s például hagyta. Tehát nem elég az ige hirdetése, hanem kell hozzá tiszta, kegyes, kedves és áldozatos élet. Ilyen lelkipásztortól várja Dávid Ferenc Isten igaz és helyes tisztelését. Csak ilyenek juttatják diadalra azt a szent hitet, melyért ő áldozat volt egészen a halálig.

Mihelyt a nagy pap eltávozott az unitárius hitélet új irányt vett. Azok, akikben meggyőződéssé vált érlelődve, magokkal vitték szabadabb térekre, el egészen a Dunántúlra. Azok, akik hívek voltak, de nem mozdulhattak, bűnük adták fejüket s az íráskönyvek olvasásában kerestek vigasztalást.

Blandrata és Hunyadi Demeter a Confessio trinitárius oszlopához láncolták a hitet és a szólásszabadságot, mert csak így tartózkodhattak meg a katolikus fejedelem jogvédelmének. Az unitárius vallás biztonsága Erdély törvényeiben és a fejedelmek esküjében adtnak látszott, de a valóságban mindig a magyarizációtól függött. Dávid halála után a jezsuiták a náluk megszokott eszességgel és merészséggel gondoskodtak bizonyítékokról, hogy az unitáriusok nem keresztények, mert a kisgyermeket keresztelestelenül hagyják, Krisztustagadók, mert Jézus Krisztust nem imádják.

A jezsuiták Kolozsvárról Dávid halála után szünetlenül küldötték, rendesen túlzó és a magok szerepét jól illusztráló jelentéseiket vagy a bécsi pápai nunciushoz, vagy Rómába a pápai székhöz. Dr. Weress Endre *Fontes Rerum Transylvanicarum* becses kötetéből némi tájékozásul idézzük az unitáriusok ellen a következő vádak, ráfogásokat: „az unitáriusok között a zsidózó szokások kezdenek gyökeret verni, tilos a fojtott állat, tilos a folyóvíz ivása. Nem a vasárnapot, a szombatot ülik. Karácsony, husvét napja olyan, akár a többi. Sokan semmi ünnepet nem tartanak. A papság intézménye fölösleges, mindenki oktassa a saját családját. A keresztség nem árt, nem is használ, külső ceremónia az egész. Hinni kell s a hit a keresztséghez elég. Isten mindenkit megke-

resztel anyja méhében, több keresztségre szükség nincsen. Az ol-tári szentség csak figura“. Hogy ezek csupa ráfogások és ferdíté-
sek, első tekintetre észre vehető.

A dogmai harc Dávid halála után az unitáriusok között már csak a távoli téreken Baranyában s különösen Pécssett folyt. Erdélyben a jezsuiták azzal dicsekedtek, hogy az unitáriusok nem mertek kiállni velök, de ez nem azt mutatja, hogy nem lett volna ki fölvegye a harcot, hanem azt, hogy okosabbnak tartották folytatni az egyházszervezést. Méginkább azt kell mondanunk, hogy a Dávid példája senkit sem lelkesített a halálos és hiába való harcra. Mert, hogy tudósuk volt, azt bebizonyította Hunyadi Demeter és Enyedi György, aki az egyedül helyes útát, a külföldi sajtót választotta s az összes vitatott bibliai tételeket oly hatalmas magyarázatokkal világította meg az akkor egyedül helyes unitárius felfogás szerint, hogy száz esztendő nem volt elégséges a hazai és külföldi teológusoknak, hogy magokat győzőknek tekinthessék. A fokos cáfoló könyvekből kiáradó szitok, gúny és harag, még a kortársak nem kényes izlését is bántotta.

Enyedi György a szószékről, Dávid végrendelete értelmében, a hallgatók lelkiismeretére, erkölcsi érzésére, helyes ítéletére kívánt hatni. Fenn maradt nagy számú beszédében a vitatkozó részek is ilyen szelid hangnemben szólnak: ezek a pápások vakmerők, engedetlenek, átkozódok, egyebeket akarnak tanítani, ők semmit nem akarnak tanulni, sem az igazságnak, sem Isten beszédének helyt nem adnak, hanem azt akarják erőszakkal, hogy az övék legyen jobb, azért nem tartozunk vele, hogy ezeket elszenvedjük, hogy ezeket megcsináljuk, sőt azt mondja az apostol, hogy ilyeneknek csak egy óráig se engedjünk és hátra előttük ne álljunk. Érdekes missziói oktatásban ezt mondja: „Ha volna is és ha van valaki közülök bálványozásokat, babonaságokat megismervén, töllük elszakad és a mi vallásunkban megközeledik és némely cikkekben akadoz . . . ki ezért örömet hall, tanul, tudakozik, az ilyent bezzeg nem kell megutálnunk, hanem mellénk vennünk, hozzánk fogadnunk, vele nyájaskodnunk és nem sok disputa szókkal, hanem szép oktatásokkal tanítnunk és világosságra hoznunk“.

Enyedi az életet, a gondolkozást és az erkölcsöt kívánta javítani. Ennek megfelelt csendesesen folyó, világosan magyarázó szószéki tanítása. Szorosan biblikus, de a klasszikusokat is szívesen

alkalmazza. Különösen erős harcot folytat az erkölcstelének, a testi vágyaknak élők ellen.

Milyen egyszerű és tiszta logikával fejt ki a Krisztusról táplált felfogását és adja oktatását: a Krisztus beszéde az ő tudománya és tanítása. A Krisztus tudománya pedig nem egyéb, hanem az Atya Istennek tudománya: az én tudományom nem enyim, hanem azé, aki engemet elküldött. (Ján. 7.)

„Az, kik nem hallgatják, nemcsak Istennek ellene, hanem ő magok természetek ellen is cselekednek... Az, ki nem hallgatja az Istennek igéjét, semmit nem tud az Isten felől. Ha pedig az Isten felől semmit nem tud, nem különb az baromnál, sőt még az oktalan állatnál is alább való“.

Nekünk unitáriusoknak szabad is, kell is hallgatnunk és tanulnunk az igét. Hála legyen kegyelmes Atyánknak, hogy minden az ő nyelvén olvashatja az üdvösséghezó és minden hamisságnak megrontó szent igéjét. (Ker. Magv. 35. köt. 31 sk.)

A hanyatlás és önvédelmi harc kezdete.

Az istentiszteletet a *krisztustisztelettel* annyira egyenlővé tették a dogmatikus orthodox hittudósok, hogy az istentisztelet a szó elméleti jelentőségében másodrendűvé lett a Krisztustisztelet, helyesen a Krisztusimádás mellett. Az Atyaisten és a Krisztusisten azonosságát a túlzóbb apologéta sem állította, de az egylényegűség (consubstantia) érthetetlen és megfoghatatlan misztikumában elrejtve az egyház tekintélyével és az üdvözülés ígéréttel, el lehetett fogadtatni.

A Dávid F. iskolájának annyira tartott a hatása, hogy még Krisztus nevének az imádságokban bevitelére is készíteni kellett a papokat. 1629-ben az utasítás így szól: „Azon kell munkálkodni, hogy Krisztus urunk nevét a közönséges imádságokban közvetlenül, gyakrabban hívják segítségül. Ez annál könnyebben keresztülvihető, mert az úrvacsora kiszolgáltatásánál így lévén, a hallgatóság megbotráncozásáról semmi hallomás nincsen.

Rá kell szoktatni a hallgatókat Jézus Krisztus segítségül hívására s „hogy a hallgatók e gyakorlatot megszokják, mentől többször föl kell világosítani a Jézus Krisztus isteni hatalmáról s az egyházat felkaroló kormányzatáról és gondviseléséről“.

Ez a figyelmeztetés az unitárius egyház hivatalos rendszabályának (Disciplina Ecclesiastica) végrehajtását célzó utasítás volt a papokhoz és a hívekhez. De annál is jóval több. Alkalmazkodás a változott viszonyokhoz. Az önvédelemre berendezkedés, mert az 1579-ben elfogadott, trinitáriusnak mondható, confessio végrehajtását élénk figyelemmel ellenőrizték egy ideig a katolikus Báthoriak tanácsadói: a jezsuiták, azután a kálvinista (orthodox) fejedelmek püspökei. Az unitárius egyház vezetőinek rendkívül okosoknak, előre látó bölcseknek kellett lenniök, hogy az új hit életben maradjon s az egyház el ne vesszen, mert hiszen a kis Erdélyország sorsa is lépten-nyomon legnagyobb veszedelemben forgott. A XVI. évszáz végén s a XVII-ik kezdetén néhány esztendeig a legpusztítóbb háborúk színhelye, minek következtében „Karánsebestől Szászvárosig ember nem lakott (Mikó Ferenc), mert Básta zsoldosai, Mihály hadai minden ütközet után egy-egy vidéket tettek néptelenné“ (Dr. Jancsó B. Erdélytört. 124.).

E siralmas időszak az unitáriusokra majdnem halálos csapást mért. Enyedi György a nagy püspök 1594-ben meghalt, utóda Kósa János csak pár évig élt, az új püspököknek, Toroczkai Máthénak és a főiskola igazgatójának Göcs Pálnak menekülni kellett. Székely Mózes unitárius fejedelem alig pár havi uralkodás után a harctéren elesett. A tizenhatodik száz végétől 1605-ig az unitárius életnek Kolozsvárt és Kolozs megyében alig volt nyoma. A krónikás szerint annyira elpusztult minden, hogy maguk az emberek huzzták az ekét: „ipsi homines debebant aratra trahere“. Midőn az ország nyugalma Bocskai alatt helyre állt és az unitáriusok kolozsvári főtéri két templomukat vissza kapták, nagyon jól tudták, hogy a veszedelem nem múlt el.

A dávidisták és demetriádusok (így nevezték a Dávid Ferenc és a Hunyadi Demeter követőit) közötti ellentét belső veszedelmet rejtett magában s ezt az ellenség célszerűen felhasználta. Már 1608-ban tiltakoznia kellett Kolozsvár tanácsának, mely akkor egészen unitárius volt, a szombatosság vádjá ellen, mert ezt a címet használták föl nemcsak azok ellen, akik az Ó-testamentumban kerestek és találtak vigasztalást az üldözések súlya alatt, hanem az összes unitáriusok ellen. A dési egység (1638) ismeretes egyoldalúságával 300 esztendő alatt szünetlen alkalmazkodásban, megalázó lelki torturában tartotta az unitáriusokat.

Minden támadás és akadály ellenére is az unitáriusok nagyon erősek lehettek, mert Gelei Katona István az orthodox kálviniánusok püspöke ily szavakkal tör ki ellenük: „ez a lelket dögösítő méreg csudálatos hamarságával az egész világot, főképpen pedig Napkeletet és Délt úgy elfolyá, hogy Istennek kellett segítni, hogy a keresztény igaz tudomány is, annak mérgétől halálra nem betegedék és el nem temetődék. (Titkok-titka XXIV.) 1626-ban ilyen intézkedést adtak ki az ortodoxus vallás biztosítására: „a református (ortodoxus) superintendensnek bárhol szabad, sőt a *másféle valláson való papokat* is hortando, monendo, docendo, akit lehet az ő sententiájára vonni, de ne erőszakkal“.

Az unitáriusok és a szombatosság közötti viszony hitnézeti szempontból még távolról sincsen megvilágítva úgy, ahogy érdemelné. Ez azért is szükséges volna, mert a magyar zsidóság igen élénk érdeklődéssel a judaizmus számára igyekezett kisajátítani, holott ez a mozgalom a székely nép között messze távol állott mindentől, ami a judaizmus lényegéhez tartozik. Péchi Simon orientálista tudós nem tévesztendő össze az egyistenhívő erdélyi néppel, amely e gazdag úr birtokain formailag az urával tartott, minthogy másként nem lehetett.

Mihelyt a fejedelemség katolikus kézre jutott, úgyszintén az orthodox kalviniánus fejedelmek alatt Erdélynek világraszóló, ma is büszkén emlegetett dicsősége, a *hitzabadság* irott malasztá soványodott, holott a fejedelmek esküvel fogadták védelmét és megtartását. Az unitárius hívőknek saját lelkiismeretükkel kellett perbe szállniok. Olyan benső meghasonlás kezdődött, melyhez hasonlóról egyesek életrajzában igen, de egy nemzettest történetében találkozni nem lehet. Ha ezt a lélektani problémát, mint erdélyi sajátos jelenséget a pszichológus végig szemléli, a művelődés történelmének olyan anyagát ismeri meg, mely nélkül a haladás és a lelki evolúció igaz értéke nem deríthető fel. Erdély historikusa kezében a külső adatok akkor fognak új jelentőséget nyerni, ha ezeket a lelki motivumokat fölismeri és nyomon kísérve meglátja milyen eszközöket használtak föl, hogy hű unitárius főurakat tömegesen legyilkoljanak vagy elcsábítsanak, egész gyülekezeteket bekebelezzenek és magukénak mondjanak.

Az istentisztelet rendje.

Az istentisztelet rendjét Dávid Ferenc bevezette, Hunyadi Demeter és Blandrata rendszerbe foglalta: a prédikáció előtt imádság legyen s ezt az Urima zárja be. Végül 2. Tess. II-ik rész 16. 17. versével kell befejezni.

A közönség s részint magok a papok is, ragaszkodtak a megszokott régi eljáráshoz, melyet részint a római egyháztól kaptak örökségül. Első énekes könyvükben: *Isteni Dicsiretek* az egyházi esztendő felosztása szerint voltak rendezve az énekek és pedig hymnusok, antiphonák, Psalmusok. Adventre való hymnus: Áldott izraelnek Ura, Antiphona (felváltva éneklí a pap s a gyülekezet): ¹⁾ Az Úr úgy jő ki mint óriás. Psalmus: boldog ember az, ki fél az Úrtól. Hasonló beosztással következnek a karácsonyra való, vannak közönséges antiphonák quadragesimára való, stb. Énekeltek *litániákat*. Első litánia kezdete: Teremtő mennyei Atya Isten, irgalmazz minekünk. Megváltó Jézus Krisztus kegyelmezz minekünk. Vigasztalj meg szent lelkeddel felséges Úristen. Bocsásd meg nekünk bűneinket felséges Uristen. (Ez a három szó szünetlenül ismétlődik a hosszú litániában.) Ezt könyörgés követi, melynek minden sorát ma is teljes nyugalommal elmondhatja a pap, annyira unitárius. ²⁾

A vasárnapi istentisztelet Dávid Ferenc korától a XVIII-ik századig megtartotta az antiphonákat és az antiphonák után rendelt zsolnárokat. Ezekkel kezdődött az istentisztelet s úgy látszik Agh István is sajnálta, hogy ezen jó szokást sok helyen elhagyták a kántorok, megelégedvén egy zsolnárnak vagy dicséretnek eléneklésével. Ennek oka lehet, mondja Agh István, hogy „a mesterek vagy kántorok az Antiphonák nótáját nem is tudják“. Hibáztatja, mert „illendő dolog, hogy az antiphonák után való zsolnárt ezen vasárnapi órán énekeljék s azután vagy zsolnárt vagy éneket szokás szerint“.

Az antiphonák az énekes könyv első és második kiadásában,

¹⁾ Felelgető énekek, melyeket a keleti és a nyugati egyházban használtak a VIII. századtól kezdve. Használják angolok között még néhány unitárius gyülekezetben ma is, a pap kezdi, a hívek folytatják s így tovább.

²⁾ Mindenható úr Isten, én mennyei szent atyám, a te irgalmasságodnak nagy voltában bizván, bemegyek a te házádba és meghajtom én szívemnek térdét a te színed előtt, a te félelmedben.

a Dávid Ferenc korában s azután is benne voltak, sőt litániákat is használtak s ezzel az istentiszteletet élénkebbé, változatosabbá és hatásosabbá tették.

A XVII-ik és XVIII-ik évszázban — mondhatnók hivatalos használatban — a Károli Gáspár zsolttár fordításai voltak. Magyarázata könnyen megtalálható abban az irgalmatlan üldözésben, melyet a református fejedelmek alatt az unitáriusok ellen csaknem szakadatlanul folytattak. A Károli fordítása hamar elfeledtette a Heltai bibliáit már azért is, mert még a Visolinak nevezett folio (ívrét) kötet is könnyebben volt kezelhető, mint a Heltai-féle, amely több külön álló kötetben jelent meg. A Zsoltárokat francia dallamokra Szenczi Molnár Albert átírta s ezzel az éneklést szintén irányította. Az unitáriusoknak kitűnő költőjük Bogáti Fazakas Miklós a zsolttárokat igaz magyar izléssel lefordította, de — úgy látszik — a hivatalos használatba nem, csak a magán használatba vették be. Az unitárius énekeskönyvbe azokat vették át s a legujabb időkig csak azokat használták. Kanyaró Ferenc kemény kritikája ide kívánkozik:

„Mi Szenczi Molnár Albertnek s utána szintén német miveltiségen nevelt Aranyos-Rákosi Székely Sándorunknak köszönhetjük, hogy a régiből többszörösen megújított énekeskönyvünk németes-franciás dallamaival finomabb izlésű angol vendégeinket nem ragadja, kik pedig a kuruc dallamok magyaros szépségeit eléggé tudják méltányolni“. Ezen a hiányon és hátrányon némileg segített Pálfi Márton, mert a régi énekeinkből és a kurucokból is fölvelt néhányat az újabb kiadásokba.

Enyedi György érdekesen világit rá az unitárius kultusz második főtényezőjére: az éneklésre. Lelki énekekkel kell dicsérni Istent. „A gondolatnak kell elől járni és az Istenhez való szeretetben felposduljon (pesdüljön), induljon az szű, fakassza ki az száj a szózatot, az belső indulatot és szeretetet és úgy kezdjen énekelni. Mindenkor az Urnak tisztességire nézzünk“.

Enyedi beszédeiből azt lehet kivenni, hogy a mise-éneklés ellen bevezetett reform néhol és némelyeknél azt eredményezte, hogy egészen tartózkodtak az énekléstől. Enyedi azzal kíván segíteni, hogy a biblia éneklőinek minden példáját felsorolja. A tanítványokat és Jézust; (Mt. 28. r. 30. v.) „Ha Mózes, Dávid és az angyalok nem szégyenlették az Urnak éneket mondani, te s: szé-

gyeld. Ezt cselekszik másutt is az jól rendelt ekklesiákban“. „Mind-
den köteles az éneklésre“. Azt Enyedi is vallja, hogy az éneklés-
sel kapcsolatban túlzásba mentek“. Tévelyegnek, akik sipokat, or-
gonákat fúnak a templomban. Mi elégedjünk meg az szájjal és szó-
val mondott dicséretekkel és eképpen magasztaljuk az mi Istenün-
ket. „De kicsoda könyöröghet olyan nyelven, amelyet nem ért. 1)

Agh István püspök Szentábrahámának méltó utóda, aki szer-
tartásainkat és egyházi gyakorlatainkat rendszerbe foglalta s hasz-
nálatba vétette az istentiszteletet, így szabályozza: „Legelőször ének-
lésnek kell lenni vagy az isteni dicséretekből, melyek nem kevés
jobbitással 1749. s közelebb 1777. esztendőben kibocsáttattak, vagy
a zsoltárokból, melyeket Szenczi Molnár Albert vallásra való te-
kintet nélkül helyesen szerzett volt“.

„A zsoltárokból csak azokat énekeljék, melyek megegyeznek
az Úr Jézus Krisztus szelidségére minket kötelező szent és igaz
tudományával“.

„Nem hibáznak ha a dicséretekből a hetedszaki munkásnapokra
rendeltek éneklük a 367 levéltől fogva a könyvnek végéig“.

Jól megtanulják, hogy „az éneklésben való habozás miatt
nevetség és botránkozás ne essék. A „kántorok“ minden maga-
vetést távoztassanak el: . . . az éneklés helyett ne hallgassanak
helytelen bögések, kiáltások, vagy ordítások, melyek még az emberek
előtt is utálatosok“.

Ennek az intésnek nagyon kevés vagy épp semmi foganatja
nem volt, mert még újabb időben, a mult század vége felé is, az
öreg kántor nagy örömét lelte abban, hogy az éneksorok végén egy
szótagot kiszakított és külön tovább fújta, mintha dicsekedett volna
szép, erős hangjával. Amíg orgona nem volt, a kántor a templom
közepén levő éneklő állvány és énekkönyv tartó mellett olvasta a
szöveget és vezette az éneket. Érdekes maradványai ennek az idő-
nek a disszel kiállított kéziratoss énekkönyvek.

Ennek magyarázatát abban találjuk, hogy templomainkban
orgona a XIX-ik évszázig nem volt. Első volt a kolozsvári 1806-ban
azután a bányoni s lassan-lassan a többi. Párhuzamosan követte
a templomi éneklés tökéletesedése. Ma már jól előre vagyunk ha-

---

1) Kanyaró szerint több hangra begyakorolt éneklés volt templomain-
ban, amit a fejedlem mintául emleget a kálviniánusoknak. (Ker. Magv. XXXV.)

ladva, de távolról sem annyira, hogy immár a célt, a szép és harmonikus éneklést elértük volna!

Az imádkozás is az éneklés módjára ment. A pap elől mondotta „és követni szokták őt a gyülekezet tagjai. Ezt a jó szokást falun, néhol ma is gyakorolják, szép halkan, de inkább csak az Uriimánál. Mind a hálaadás, mind a könyörgés olyan legyen, amit mindenki szívéből kérhet“. Ebből következett, hogy a papnak jól meg kellett tanulni és „maga hányás nélkül“ mondani. A szentírás szavai ajánlatosak, de minthogy nem minden bibliai, főleg prófétai kifejezés alkalmas, nem hibázik a pap, ha nem mind formálja szentírásból, „csak teljesen és világosan legyen formálva“. Azonban a culinaris kifejezéseket nem kell használni. Ezt az „extemporalisok“ szoktak elkövetni. A főtanács „gyakorta meg is tiltotta“. Ha valamelyik pap nem tudná előre jól megtanulni, a Főtanács megengedte, hogy az eklésiával előre megegyezvén . . . illendő buzgósággal az írásból előadják, „az időhez és alkalmatosságához képest“.

Az imádság előtti invocatiót eltiltotta a Főtanács „fogjon egyenesen a könyörgéshez, melyben ha úgy tetszik, segítségül hívhatja Istent“. A „kántor“ vagy Istent dicsőítő, vagy hálaadó versekkel“ zárja be.

Dr. Boros György.

Kapcsolatok az erdélyi unitáriusok és a hollandiai remonstránsok között.

Az isteni lélek és az emberi szellem munkája nem ismer országhatárokat. A szél útját az ember nem kísérelheti. „Az fú, ahová akar, és zúgását hallod, de nem tudod honnan jő és hová megy.” (Ján. 3 r. 8 v.) A tavaszi szél utólérhetetlen szárnyakon száll országról-országra s röpíti magával az élet és termékenység megszámlálhatatlan magvait. Azokat elhullatja a hegyeken völgyekben, síkságokon, erdőkben és mezőkben. A kedvező helyekre hullott magvakból kihajt az élet. Lesznek fák, füvek és virágok s általuk szebbé lesz az egész természet. Ilyen az isteni lélek és az emberi szellem munkája is.

Az unitárius szellem története sincs egy ország határai közé zárva. Ma már megállapíthatjuk, hogy az is világjelenség, amelynek különböző változataival a művelt világ minden részében találkozunk. Mint a szél járását, ha nem is tudjuk mindenütt nyomon kísérni, de nevezetesebb csomópontjait könnyen megállapíthatjuk. Ezek a csomópontok Olaszországba, Lengyelországba, Erdélybe, Hollandiába, Angliába és Amerikába vezetnek. Azonban sehol sem maradt meg elzárt és elszigetelt jelenségnek, hanem áttörte az országhatárokat, ledöntötte a faji és nemzeti korlátokat s a benne levő erőnél fogva az egyetemes keresztény magaslatoakat kereste. Így hozta közelebb az egymástól távollakó népeket s így teremtett testvéri közösséget idegen országok lakói között. E tanulmány célja az, hogy a rendelkezésre álló adatok alapján reáműtasson azokra a külső és belső kapcsolatokra, amelyek az erdélyi unitáriusok és a hollandiai remonstránsok között fennállottak.

A reformáció után az Olaszországból szárnyra kelt antitritárius szellem Lengyelországban mint szocinánizmus, Erdélyben mint tiszta unitarizmus vert gyökeret. Azonban innen tovább